

Tamás KRUPPA

Kult svatých a dynastická propaganda na dvoře Báthoryů v 16. století

Vedle Hunyadiů /čti: huňady/ a Szapolyaiů /čti: sapojaji, Zápolských/ byl rod Báthoryů jediným uherským aristokratickým rodem, který se dopracoval ke královskému titulu; Štěpán Báthory byl nejen sedmihradským knížetem, ale také polským králem. Vedle něj dosáhli na titul sedmihradského knížete ještě další dva příslušníci tohoto rodu. Svůj původ odvozovali Báthoryové od německého rodu Gut-Kelled, který získal velké majetky v době panování Anjouovců; do panského stavu byli povýšeni s konečnou platností v době Zikmunda Lucemburského. Báthoryové byli v druhé polovině 16. století bohatým uherským aristokratickým rodem; jejich dvě větve, ecesdská /čti: ečed/ a somlyóská /šomjó/, kladly podobně jako Hunyadiovci velký důraz na pěstování dobrých vztahů s františkány, kteří byli nejvýznamnějším a nejpočetnějším církevním řádem v zemi. Dokladem toho jsou nadace ve prospěch řádu; zdůrazňujeme to proto, že Báthoryové zůstali jako téměř jediní z uherských aristokratů katolíky. Svě vyznání si udrželi i po roce 1560, kdy byly vydány zákony namířené proti katolickému vyznání. Toho si brzy povšimla i Svatá stolice a jezuitský řád. Roku 1579 se v Sedmihradsku usadili jezuité, do jejichž ruku svěřil Kryštof Báthory výchovu svého syna Zikmunda, následníka Štěpána Báthoryho, a to i přes značný odpor Zikmundovy matky a jejího příbuzenstva. Zikmund zůstal ve výchově jezuitů i po otcově smrti roku 1581. Roku 1586 však zemřel i Štěpán Báthory, který v závěti žádal svého nástupce, aby pokračoval v rekatalizaci Sedmihradska a aby za všech okolností držel nad jezuitu ochrannou ruku.¹ Tato část závěti se ovšem do oficiální verze, která byla v Sedmihradsku zveřejněna, nedostala. Mladý Zikmund, vychovaný v přísném katolictví, dva roky odolával požadavkům stavů, ale nakonec byl nucen ustoupit, výměnou za uznání svrchovanosti; jezuité byli roku 1588 ze Sedmihradska vypuzeni, ale po několika letech, krátce po vypuknutí patnáctileté války, byli roku 1594 povoláni zpět.

Ve světle výše zmíněných skutečností není divu, že jezuité vtělili do

¹ Endre VERESS (ed.), *Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése I–II. (1556–1586)* [Korespondence sedmihradského knížete a polského krále Istvána Báthoryho I–II, 1556–1586], Kolozsvár 1944, zde díl II, s. 302.

Báthoryů veškeré své naděje. K propagandě rodu také shromáždili legendy o uherských světcích. Využili k tomu reprezentativní sbírku vydanou roku 1512 v Benátkách pod názvem *Legende sanctorum regni Hungariae in Lombardica non contente*.² Tento benátský tisk je projevem pozdně středověkého patriotismu, v němž se sešly legendy o uherských světcích nebo o světcích považovaných za uherské s toposy spojenými s Uhrami (ve stejné době vyšly tamtéž také sbírky o světcích českých a polských). Cílem spisu bylo dokázat, že vzhledem k tomu, že Uhry daly křesťanství mnoho světců, nejsou jeho obyvatelé podřadní, ale díky svým ctnostem ostatní národy naopak převyšují. Jezuité se stali dědici této myšlenky; o více než půl století později jeden z nich, István Szántó, horlivý polemik s kacíři, který neměl nijak v lásce Němce ani Poláky,razil teorii, že díky četnosti světců zastávají Uhry ve světě křesťanských národů výjimečné místo. V jeho očích je země *propugnaculum* neboli obranný val křesťanství (*antemurale Christianitis*), ciborium, z něhož prýští živná síla tak jako z matky (*patrona Hungariae*) živící své dítě, svátost, která ochraňuje a hájí veškeré křesťanstvo před Antikristem, před útoky kacířů a pohanů. Rod Báthoryů je tu představen v návaznosti na tradice zemských světců, sv. Štěpána a sv. Ladislava, a to prostřednictvím dokonalého života rozvíjejícího křesťanské ctnosti, *virtus a pietas*.

Vynikajícími příklady oslavy Báthoryů, která rozvíjí středověký rytířský ideál, jsou dvě básnické sbírky vydané s podporou polského krále r. 1583 a 1584 v Benátkách, *Viridarium poetarum a Del giardino*.³ Je v nich vedena paralela mezi současným polským králem a zakladatelem Uherského státu sv. Štěpánem. Oba nosí mučednickou korunu (Štěpán – Stephanos znamená řecky věnec), která přísluší jen těm nejdokonalějším, opravdovým králům. V obou sbírkách zároveň najdeme stále přívlastky charakteristické pro uherskou poezii, *terror hostium, terror Asiae, fulmen Getarum*, které se objevují poprvé v 15. století v epitafech na smrt Jana Hunyadiho a Matyáše Korvína.⁴ Sbírký dokládají ambice Štěpána Báthoryho, který po ukončení ruských válek, v posledních letech svého života, usiloval o znovupevnění velké protiosmanské koalice podporované i Sixtem V., zvoleným r. 1585. Necelých patnáct let po vydání benátských tisků vydal roku 1597 Michael Pieczkonius ve Freiburgu příležitostnou báseň k cestě Zikmunda Báthoryho do Prahy, v níž očekává od Zikmunda totéž, co předešlé sbírky od jeho strýce. Paralelou s turkobijíci Hunyadiovci zdůrazňuje motiv královské koruny v rukou domácí šlechty.⁵ Příklad Jana Hunyadiho uvádí podobně i slezský autor Veit Marchtaler v práci, která vyšla koncem roku 1595.⁶ Díla Pieczkonie a Marchtalera – které uvádím jako příklad, nikoli jako úplný výčet – se shodují v zobrazení ideálního rytíře bojujícího

² *Legende sanctorum regni Hungariae in Lombardica non contente*, Venetiis 1512.

³ *Viridarium poetarum... in laudes... Stephani regis Poloniae... in duos libros divisum, Venetia 1583, Del giardino...*, Venetia 1584.

⁴ Gerázdi RABÁN, *A magyar világi líra kezdetei* [Počátky maďarské světské lyriky], Budapest 1962.

⁵ Michael PIECZKONIUS SMRZICZKY, *Classicum Adversus Bellum Turcicum Divo Rvdolpho II.*, Fribergae 1597, fol. C2r.

⁶ Vitus MARCHTALERUS, *Rerum a Sigismundo Bathori... gestarum...*, s. I. 1595.

za víru a proti pohanům.

Také v pozadí propagandy rodu Hunyadiů stál františkánský řád. V době úpadku za Jagellonců a v předvečer bitvy u Moháče se tu projevil touhy po silném, národním panovníkovi, který by sjednotil znepřátelené strany. Pro tuto úlohu byl *miles christianus* bojující proti pohanům jako stvořený, navíc to bylo v souladu s plánem na velké křížové tažení, které zapadalo i do představ Svaté stolice.

Rétorika připomínající atmosféru křížových výprav se zesiluje po vypuknutí patnáctileté války a připojení Sedmihradska k protiosmanské koalici. V práci *L'Ottomano* z roku 1597 vyzývá Lazaro Soranzo slovy upomínajícími na křížové tažení k svaté válce. Sedmihradského knížete označuje za Kristova bojovníka, *campione di Christo* a očekává od něj nejen znovudobytí Svaté země, ale i šíření katolické víry.⁷ Další italský autor, Girolamo Frachetta, očekává ve svých kázáních od téhož knížete velké činy (*giusta impresa*), dobytí Konstantinopole a Palestiny.⁸ Jeden z italských autorů již zmíněného tisku *Viridarium* využil i možnosti skrytých ve významu rodového jména; neboť *battare* znamená italsky potýkat se, bojovat.⁹

Pro takovýto úkol se rod Báthoryů cítil být povinován svým předkům, kteří bojovali proti pohanům a kacířům, i rodové tradici. Podle legendy o rodovém původu byl zakladatelem jejich rodu legendární Vid, který v ecesdském močále zabil draka; proto mají ve znaku dračí zuby.¹⁰ Legenda nese stopy pozvolného vzestupu rodu během 14. a 15. století. Z archivních zdrojů víme, že ecesdský hrad postavili Báthoryové s povolením Karla Roberta a s ohledem na služby prokázané králi mu dali jméno *Hűségés* (Věrný). V rozporu s obvyklou praxí byly v uherských kancelářích zapisovány důvody pro propůjčování šlechtického titulu nikoliv jen v několika větách, jako to bylo zvykem v západní Evropě, ale v dlouhých příbězích uvádějících podrobnosti o důvodech povýšení, například hrdinské činy. Byla to narativní vložka listin dokládajících šlechtický původ. Kronikáři působící v královské kanceláři použili tyto příběhy ve svých pracích o historii země a tyto dobře střežené listiny byly také podkladem pro hrdinské písně o šlechtických rodech, které byly skládány u příležitosti svateb. Ústní tradice zmizela, hrdinské písně se nedochovaly a o národním sebevědomí a hrdinských tradicích uherské šlechty vypovídají již jen ony zlomky listin. Mimořádně zajímavý doklad domácí lidové etymologie spojené s tímto rodem se dochoval v kronice pojednávající o dějinách Uher zvané *Képes Krónika*, kde je v příběhu Bátor Opos zmíněn jeden z předků rodu, silný, neporazitelný, téměř pohádkový hrdina. Zmíněná legenda může mít souvislost s nabytím půdy, podobně jako rod odvozuující se od rodu Gut-Keled nabyl jména podle městské osady Bátor (bátor navíc znamená odvážný).

⁷ Lazaro SORANZO, *L'Ottomano*, Ferrara 1597, s. 88.

⁸ Girolamo FRACHETTA, *Oratione prima al Serenissimo Prencipe...*, Roma 1595, fol. A5v, A2v–A3r. Na téma propagandy císaře Rudolfa II. viz Karl VOCELKA, *Die politische Propaganda Kaiser Rudolfs II.: 1576–1612*, Wien 1981.

⁹ *Viridarium*, s. 67.

¹⁰ László NAGY (ed.), *Báthory István emlékezete* [Vzpomínka na Istvána Báthoryho], Budapest 1994, s. 81–82.

Rod Báthoryů tedy podle rodové legendy získal majetek za hrdinské činy. Víme například, že jeden z předků se zúčastnil křížové výpravy uherského krále Ondřeje II., nesl zemskou korouhev a za své služby byl účasten přidělování půdy, které probíhalo na Golgotě, tedy na nejposvátnějším křesťanském místě; doklad o tom byl součástí pečlivě střeženého rodinného pokladu ještě za života Štěpána Báthoryho.¹¹ Tato událost byla pravděpodobně základem pro šlechtický erb, neboť původní erb zobrazoval vlajku, která však byla od 15. století interpretována jako vlčí, případně dračí zub. Jedním z dokladů pro to je dřevěný erb biskupa ve Vácu Mikuláše Báthoryho znázorňující vlka zakousnutého do draka. Pokud nebudeme chtít uvěřit v existenci ecesdského draka, musíme připsat proměnu interpretace rodové legendy Dračímu řádu, který založil roku 1408 Zikmund Lucemburský. Souvisí s oblibou kultu sv. Jiří, který do země přinesli ve 14. století Anjouovci.

Motiv dračích zubů se objevuje roku 1597 v díle *Gratulatio* jezuitského studenta Ference Káthayho napsaného při příležitosti udělení mimořádně cenného řádu Zlatého rouna Zikmundu Báthorymu. Káthayho dílko bylo vydáno v Olomouci, neboť právě olomoucká jezuitská kolej měla lví podíl na organizaci olomouckých ceremonií, které proběhly u příležitosti uvedení do řádu na cestě knížete do Prahy. V úvodu *Gratulatio* je emblematický verš, který zobrazuje báthoryovský erb ve spojení s roztaženými křídly habsburské orlice.¹²

Kuriózní interpretaci erbu se zuby podává pak tübingský profesor řečtiny Martin Crusius v dopise Zikmundovi z roku 1596, v němž uvádí, že se ve Slezsku narodilo dítě, jehož levá stolička je zlatá. Záhadu vykládá takto: sedmileté dítě představuje římsko-německou říši, která má mnohé zuby vyražené, neboli mnoho padlých vojáků přemožených Turky. Místo nich ovšem rostou mnohé zdravé zuby, které, tak jako zuby potravy, rozdrť Turky i Tatary. Shromažďují se na pravém břehu Dunaje jakožto křesťanští vojevůdci, zatímco levý zadní zub je na dolním levém toku Dunaje a představuje jej sedmihradský vévoda. On je tím zázračným zlatým zubem (neboť i v jeho znaku je zub), jeho křestní jméno navíc značí v němčině vítězství (Siegen) a ústa (Mund).¹³

Crusiusův dopis výborně charakterizuje dobově příznačný stupňovaný zájem o zázračně předzvěsti a apokalyptická očekávání, která byla posílena právě v souvislosti s válkami konce století, francouzskými náboženskými válkami, nizozemským bojem za nezávislost a protitureckými válkami.

¹¹ „*Inde Varadinum ibo ut reliquum per Ungariam iter diligentissime absolvam et litterarum illarum exemplum quae ab Andrea hyerosolymitano rege in monte Calvariae scriptae sunt, in itinere accipiam. Exemplum enim ea in arce est quae inter Claudiopolim et Varadinum spectat ad Illustrissimum Dominum Stephanum Batorem qui hunc excurrit, ut Regiae Maiestatis ea de re litteras acciperet mihique sua fidenter animi sensa exponeret.*“ Ladislaus LUKÁCS S.I. (ed.), *Monumenta Antiquae Hungariae II (1580–1586)*, Romae 1976, s. 411.

¹² *Gratulatio In laudem Serenissimi Sigismundi Bathory Dei Gratia Transylvaniae, Moldaviae, Valachiae, Transalpinae, Sacri Romani Imperii Principis, Ungariae Partium Domini, Siculorum Comitibus, etc.... Autore Francisco KATHAY De Lugos...*, Olomutii 1597, fol. A1v.

¹³ Martin CRUSIUS, *Diarium*, in: W. Göz – E. Conrad (Hg.), *Annales Suevici*. Vol. III., Tübingen 1927–1931, s. 96–97.

Vedle výkladů spojených s původem erbu a rodového jména zachytíme báthoryovskou dynastickou propagandu i v křestních jménech příslušníků rodu. Sv. Zikmund, burgundský vévoda, patří mezi první raně středověké světce, kteří měli zároveň královský titul. Jméno světce se v uherských pramenech objevuje poprvé ve 13. století v kronice Simona Kézaiho, podle níž byl světec bratrem Viléma, otce uherského krále Petra I. Rozšíření jeho kultu v Uhrách souvisí s přenesením části ostatků sv. Zikmunda z Prahy do Budy r. 1424 Zikmundem Lucemburským. Na světcevu počest byla vybudována kaple sv. Zikmunda. Světcovy ostatky došly ve středovýchodní Evropě slušné „kariéry“. Roku 1460 bylo o světci napsáno martyrologium, poté byla část ostatků darována Václavem II. polskému králi Zikmundu I. a přenesena do města Plock. Současník Zikmunda Báthoryho, polský král Zikmund III., postavil na světcevu počest baziliku. Dokladem živosti kultu je, že se světec údajně zjevil roku 1497 ve společnosti vícero českých světců Vladislavu II. Jagellonskému a později znovu, 8. listopadu 1619, v katedrále sv. Víta, kde byl r. 1613 v kapli sv. Zikmunda pohřben i Zikmund Báthory.¹⁴ Tyto údaje svědčí o tom, že kult sv. Zikmunda byl v 16. století rozšířen v Uhrách, v Čechách i v Polsku.¹⁵ Sv. Zikmund figuruje také již ve zmíněném tisku *Legendé*. Jeho svátek, který připadá na 17. října, je zmiňován též v souvislosti s tažením Zikmunda Báthoryho do Valašska. Právě v tento den se na obloze objevila vlasatice, což bylo interpretováno jako příznivé znamení a bylo to oslaveno s velkou nádherou. Jinak je pravděpodobné, že sedmihradský kníže získal své křestní jméno podle Zikmunda Lucemburského, který byl pohřben ve Velkém Varadíně (Oradea) v sousedství ostatků sv. Ladislava; Varadín, v jehož okolí měl rod své statky, byl olíbeným sídelním městem rodu Báthoryů.

Zikmund Báthory byl tedy doma i v cizině prezentován na základě pramenů, které mají kořeny ve středověku, i spisků souvisejících s rekatolizační propagandou jako *miles christianus*, ideální rytíř, ochranný štít před nepřáteli. V této propagandě se snoubí kult svatých s domácím kultem Hunyadiů a s legendami o rodovém původu.

Na podzim 1595 nastal čas, kdy Zikmund Báthory konečně dostal příležitost sehrát roli Božího bojovníka, na niž se léta připravoval. O valašské výpravě kolovala již předem mnohá *avvisa*, *Zeitung* a řada příležitostných skladeb; do této kategorie patří i jezuitské letáky, dopisy a příležitostné básně, které svědčí o snaze řádu prezentovat protiosmanskou válku jako drama víry a nevíry. Kníže kladl důraz na to, aby byl v těchto textech prezentován jako vůdce křížové výpravy. Výpravě předcházelo, že r. 1594 Sedmihradsko a Valašsko vypovědělo Portě loyaltitu, velkovezír Sinan tedy vyhlásil trestnou výpravu. Místem pro shromáždění sedmi-

¹⁴ Joannes PUTANICZ, *Vita Sancti Sigismundi*, Tyrnaviae 1711, s. 82, 84–85.

¹⁵ O dynastickém kultu svatých viz Gábor KLANICZAY, *Az uralkodók szentsége a középkorban* (Svatost panovníků ve středověku), Budapest 2000, část vztahující se ke sv. Zikmundu viz s. 75–76. O tématu viz také TÝŽ, *Königliche und dynastische Heiligkeit in Ungarn* a Aleksander GIEYSZTOR, *Politische Heilige im hochmittelalterlichen Polen und Böhmen*, in: Jürgen Petersohn (Hg.), *Politik und Heiligenverehrung im Hochmittelalter*, Sigmaringen 1994, s. 343–361, 325–341.

hradských vojsk byl tábor ve Feketehalom poblíž Brašova a odtud koncem září vyrazilo na sedmihradské poměry ohromné vojsko čítající zhruba 50 tisíc vojáků. Krátce poté do tábora dorazily příznivé zprávy; valašské oddíly vedené Michalem Chrabrým se úspěšně střetly s Turky, a přestože musely ustoupit, podařilo se jim získat zelenou Prorokovu vlajku. O dobrý týden později, 6. října, se nad stanem sedmihradského knížete objevil ohromný orel, který se nechal chytit a dokonce i krmit. Podle dobového zvyku bylo v události hned spatřováno božské znamení. Našli se i takoví, kteří věděli, že orel přiletěl ze skály jménem Királykő (Královův kámen). Knížecí sekretář János Jacobinus, který o valašské válce psal, popisuje události spojené s orlem takto: mnozí vykládali přítomnost orla jako špatné znamení věšticí zničení vojska a pád do zajetí, jiní právě naopak jako dobré znamení věšticí úspěch výpravy.¹⁶

O atmosféře nejistoty píšou prameny i v souvislosti s kometou, která se 16. října zjevila na obloze a byla vidět celou hodinu. Sedmihradské vojsko tábořilo tehdy již pod Tergovistem tváří v tvář vojsku velkovezíra Sinana. Kníže se rozhodl, že s Turky zkříží zbraně. Před bitvou se podle zvyku vyzpovídal, přijal svátost, poklekl před nunciem a poprosil jej o požehnání, jak se na křesťanského rytíře sluší a patří. Poté se stala nečekaná věc, turecké vojsko se v noci tajně stáhlo a pronásledující sedmihradské oddíly porazily u brodu přes Dunaj u Giurgiu Sinanovy zadní voje. Vítězné tažení mělo v Evropě obrovský psychologický dopad; bylo vydáno nesmírné množství letáků, zpráv a popisů vítězné bitvy, které neopominuly zdůraznit zázračná znamení předcházející vítězství.

Veřejné mínění v západní Evropě bylo tehdy citlivé na apokalyptická proroctví věšticí konec světa. Již v předcházejících stoletích vyjadřovala nejrůznější proroctví zánik pohanských říší v souvislosti se soudným dnem či s císařem, za jehož panování bude rozdělené křesťanstvo sjednoceno a jeho vojska osvobodí Konstantinopol a ve Svaté zemi na Golgotě vztyčí kříž. Legendy o takovém císaři byly psány v souvislosti s Hohenstaufy, císaři Fridrichem Barbarossou a Fridrichem II., ale abychom zmínili i uherské panovníky, také v souvislosti se Zikmundem Lucemburským a Hunyadiovci. Od konce 15. století si tuto legendu ovšem zcela přivlastnili Habsburkové, především Maxmilián I., Karel V. a samozřejmě Rudolf II.

Nejrůznější proroctví se shodují na tom, že konci světa budou předcházet různá znamení. Jedna z verzí proroctví vidí zosobnění Antikrista v genealogii jednotlivých tureckých císařů, která se zakončí čtrnáctou generací a spolu s ní se rozpadne i celá turecká říše, kterou zahubí křesťané. Mehmed III., který nastoupil v lednu 1595 na místo zesnulého Murada III., byl právě čtrnáctým osmanským panovníkem. Náhodná shoda proroctví a skutečnosti vedla k nejrůznějším spekulacím a je jasné, že posílila očekávání spojená s křesťanským osvoboditelem. O tomto zájmu svědčí i *Acta Mehmeti*,¹⁷ vydaná roku 1597 oppenheimskými sourozenci de

¹⁶ Joannes JACOBINUS, *Brevis Enarratio*, in: Gyula Bisztray – Tibor Klaniczay – Lajos Nagy – Béla Stoll (ed.), *Régi Magyar Költők Tára XVII. század I. Köt* [Antologie maďarských básníků 17. století, I. díl], Budapest 1959, s. 511–519.

¹⁷ Theodor et Israel de BRY, *Acta Mehmeti I. Saracenorum principis natales, vitam, victorias ... eius*

Bry, která v prvním díle představuje turecké sultány (*Vitae et icones sultanorum Turcicorum...*), v druhém díle (*Pannoniae Historica Chronologica*) valašskou výpravu Jeana Jacquese Boissarda a třetí díl (*Acta Mehmeti...*) pojednává o původu turecké říše. V knize nalezneme genealogii tureckých císařů, po níž následuje několik věštek (*vaticinium*) o zkáze turecké říše. Jedna z nejznámějších je Lactantiova tzv. *Leo vactantiuma*, která vznikla v době byzantského císaře Lea a předpovídá konečné vítězství křesťanské víry nad pohanskou, samozřejmě původně v souvislosti s byzantskými císaři. Toto *vaticinium* je setvaveno v přísném chronologickém řádu, začíná vznikem byzantské říše a sestává z šestnácti emblematických obrazů, k nimž náleží text s vysvětlením. Podle vysvětlivek ke čtrnáctému obrazu lze očekávat západního panovníka, který napomůže konečnému vítězství křesťanských zbraní. Jiná věštba, *Vaticinium Mahumetis*, říká, že poté, co Mohamed sepsal Korán, dozvěděl se s Boží pomocí o tom, že jeho sekta bude žít tisíc let a pak se rozpadne. Znamením toho jsou porážky na uherských a sedmihradských bojištích: „... [Mohamed] věděl, že síla mohamedánů bude po tisíc let vzrůstat, ale pak zeslabí a nebude dodržován zákaz zabíjet své příbuzné. A protože vidíme, že nynější turecký císař v posledních měsících utrpěl v Uhrách, obzvláště v Sedmihradsku, mnoho porážek, a protože se pomalu naplní tisíc let prorokovaných Mohamedem, nemůžeme věřit v nic jiného, než že se konec osmanské říše již blíží.“¹⁸

Vedle věštek o počtu tureckých císařů a s tím spojených očekávání bylo v oběhu jiné rozšířené proroctví, které do evropského povědomí proniklo v polovině 16. století. První o něm informoval uherský Chorvat Bartholomaeus Georgievic, který se vrátil z tureckého zajetí. Turecké proroctví o zlatém jablku (*kizil elma*) a jeho výklad se v jeho podání dočkalo velké obliby na Západě, vyšlo v mnoha vydáních a bylo známé samozřejmě i v Uhrách. V textu je i tato pasáž: „*Náš císař přijde a obsadí království knížete bezvěrce, utrhne zlaté jablko a získá moc. Pokud křesťané po sedm let nevytásí meč, bude panovat dvanáct let: postaví dům, zasadí vinný sad, oplotí zahradu a zplodí dítě. Po dvanácti letech (od té doby, co se zmocnil zlatého jablka) křesťané vytásí meč, který zažene Turky na útěk.*“¹⁹

Proroctví je postaveno na mystickém pojmu *kizil elma* (zlaté jablko), jehož obraz má podle výkladů starozákonní předlohu v kameni krále Šalamouna. Ten, kdo vlastní zlaté jablko, má i moc. Stopy této víry lze nalézt i v tureckém folklóru. V dané době pak byla tato víra jednou ze základních součástí politického myšlení věrně zrcadlící expanzivní cíle formulované na dvoře osmanských panovníků. Vždy byla modifikována podle aktuálních potřeb, v 15. století znamenala Byzanc, později Uhry a Budín, po jejich obsazení Vídeň a později Řím či celou Evropu. Nový sultán sliboval před nastoupeným vojskem pokračování svaté války slovy: „*Setkáme se ve zlatém jablku!*“²⁰

complectentia, geneologia successorum eiusdem. Vaticinia, Frankfurt am Main 1597, s. 95–96.

¹⁸ Tamtéž.

¹⁹ István FODOR, *Az apokaliptikus hagyomány és az "aranyalma" legendája*. [Tradice apokalypsy a legenda o zlatém jablku], in: *Történelmi Szemle* 39, 1997, s. 21–48.

²⁰ Pál FODOR, *Magyarország és Bécs az oszmán hódító ideológiában egy XVI. századi török elbe-*

Světovládné ambice vložené do legendy o zlatém jablku v sobě přitom zároveň nesou i zprávu o porážce křesťanskými zbraněmi. Georgievic píše, že Turci při poslechu proroctví propukají v pláč a na zahrnutí zlé věštby odřikávají počáteční slova evangelia sv. Jana. Očekávání spojená s legendou byla silná obzvlášť v okruhu sekty kizilbašů, která živě věřila v příchod spasitele (mahdi), který si před koncem světa podrobí Byzanc a nastolí říši míru. Byzanc byla později změněna na Řím. Následuje vláda Antikrista, kterou přemůže Ježíš sestoupivší z nebes a spolu s ním nastane nové období míru. Na konci se objeví rytíři apokalypsy a nastane poslední soud. Sekta kizilbašů o sobě dala slyšet právě roku 1595, kdy v Anatolii podnítila nejvýznamnější dosavadní vnitřní válku v říši. Události povstání vyvolaly v Evropě velkou pozornost. Této příležitosti bylo využito k diplomatickým pokusům směrem k Persii, která považovala Turky za smrtelné nepřátele, podporovala kizilbaše a sama náležela k příbuznému islámskému proudu, k šiitismu.²¹

Ve prospěch svého císaře se snažili využít neustávající obliby této věštby i humanisté působící na pražském císařském dvoře. Prohabsbursky a protibáthoryovsky orientovaný Krzysztof Warszawicki, jehož kariéra doznala četných proměn, až se po roce 1586 znovu dává do služeb Habsburků, ve své řeči z roku 1588 dedikované Rudolfovi očekává od císaře uskutečnění tohoto velkého úkolu, když píše, že tak, jako císař Rudolf I. zbavil německou říši lotrů, Rudolf II. vypudí z Uher Turky.²² To vše propojil s věštbou *kizil elma* a s počtem dosavadních tureckých panovníků. Podle toho dojde k úpadku osmanské říše za panování 13. nebo 14. tureckého sultána. Také jeho maďarský současník István Szántó Arator věnuje na konci své práce *Confutatio Alcorani* zvláštní kapitolu proroctvím oznamujícím konec turecké říše. I v této kapitole je zmíněno proroctví *kizil elma*. Podle *Confutatio* Turci roku 1594 nebo 1595 napadnou Svatou říši římskou národa německého, ale Kristus jim nedovolí zvítězit a říše se rozpadne.²³ Szántó sepsal jen pouhé proroctví, pojmenovat konkrétního panovníka, kterého by nazval osvoboditelem, se raději nepokouší. To za něj učinili italští autoři píšíci v papežských, respektive španělských službách. Již výše jmenovaný Girolamo Frachetta, vyslanec Svaté stolice ve Španělsku, zmiňuje v řeči věnované Zikmundu Báthorymu z roku 1595 v souvislosti s počtem tureckých císařů právě vítězné valašské tažení. Píše, že sami Turci jsou pevně přesvědčeni o tom, že se blíží konec osmanské říše, neboť říše se rozpadne za vlády čtrnáctého panovníka rukou uherského knížete. Také již zmíněný italský autor, Lazaro Soranzo, se domníval, že oním panovníkem, který porazí tureckou říši, je právě Zikmund. Ve svém díle *L'Ottomano* o historii turecké říše

szélő forrás tükrében [Uhry a Vídeň v expanzivní osmanské ideologii v zrcadle ústních tureckých pramenů 16. století], in: Keletkutatás 1987, s. 24.

²¹ Gábor BARTA – Pál FODOR, *Két tárgyalás Sztambulban* [Dvě istanbulska jednání] (=Régi Magyar Könyvtár. Források 5), Budapest 1996, s. 83; József MATUZ, *Az oszmán birodalom története* [Dějiny osmanské říše], Budapest 1990, s. 112, 127–129.

²² Christophorus VARSEVICIUS, *Oratio ad Rudolphum II. Romanorum Imperatorem Augustum*, Pragae 1588, fol. C1r–C1v.

²³ István Dávid LÁZÁR (ed.), *István Szántó Arator S.I., Confutatio Alcorani*, Szeged 1990, s. 144–146.

a sultánské genealogii popisuje, že se Turci Zikmunda velmi bojí, neboť věří ve svůj zánik. Soudí tak především podle proroctví, podle něž se jednoho dne objeví v sedmihradských horách kníže, který porazí a zničí osmanskou říši.²⁴

S podobnou argumentací se setkáváme i v práci Achillea Tarducciho *Il Turco vincibile*. Autor pracoval krátký čas jako vojenský inženýr na posílení hradního opevnění Velkého Varadína a později se dostal do Győru, kde působil v císařských službách již jeho otec. Svou práci dedikoval arcivévodovi Maxmiliánovi, Cinzio Aldobrandinimu a Zikmundu Báthorymu, s vpisem do dedikace, že Uhry znovu dojdou dávné slávy, jaké se těšily za vlády sv. Štěpána a krále Matyáše, neboť se píše v proroctvích, že turecká říše, která se pozvedla v době uherského krále Zikmunda, bude jiným Zikmundem poražena.²⁵

Ani maďarské literatuře nebyla proroctví věštící brzký zánik turecké říše neznámá. Maďarská píseň *Török császárok krónikája* (Kronika tureckých císařů) zmiňuje nejen genealogii osmanského rodu, na niž poukazuje i název písně, ale obsahuje i již zmíněná nejpopulárnější proroctví. Autorem byl pravděpodobně sedmihradský humanista János Decsi Baranyai, který sepsal dějiny země od roku 1592 a výborně se orientoval v literatuře o Turcích, která v době patnáctileté války informovala a formovala evropské „veřejné mínění“.²⁶

Na věštby a proroctví slyšel také knížecí dvůr. Ještě před vypuknutím války zachytila jedna z kronik sedmihradských Sasů *Chronicon* zajímavý údaj o tom, že roku 1590 bylo možno spatřit na obloze dvě slunce a dva měsíce. (Jde o atmosférický úkaz zvaný halový jev.) Vévoda úkaz sledoval malým dalekohledem a obrátil se na dvorní lékaře Marca Squarcialupa a Ference Hunyadiho s otázkou, jak si ten jev vysvětlují, na což odpověděli, že to věští blížící se zkázu Turků. Vévoda jim na to odvětil přáním, kéž by sám směl být oním panovníkem zmiňovaným v proroctvích, který Turky porazí.²⁷ O několik let později zmiňuje významný sedmihradský kronikář, který neměl vévodu v lásce, že vévoda vyvolával duchy u sochy turkobijce Jana Hunyadiho, aby odhalil tajemství jeho úspěchu. Socha se nedochovala, ale zmínku o ní zaznamenal i již zmíněný Marchtaler, který ji viděl v katedrále v Karlovském Bělehradu (Alba Iulia). Kolem Hunyadiů, Jana a Matyáše, byl v té době utvořen již téměř náboženský kult, jejich doba byla považována za zlatou dobu uherského státu, kdy byli panovníci ještě schopni přemoci Turky

²⁴ L. SORANZO, *L'Ottomano*, s. 99.

²⁵ Achille TARDUCCI, *Il Turco vincibile*, Ferrara 1597, dedikace Zikmundu Báthorymu s. 31.

²⁶ Mihály BALÁSZ – István MONOK – András VARGA (překlad Tar Ibolya), *Baranyai Decsi Jánosnak a török elleni háborúra buzdító beszéde 1598-ból* [Protiturecká řeč Jánose Decsi Baranyaiho z roku 1598], in: Lymbus. Művelődéstörténeti Tár II, Szeged 1990.

²⁷ „1590. Fuere etiam 2. ecclipses circa illa tempora. altera solis, altera lunae, utramque Serenissimus Princeps per specillum perelegantissimum conspiciens, quid significaret, ab adstantibus sibi Doctoribus, Francisco Hunyadino, et Marco Squarcialupo, quaerit, qui dum respondent: minari ecclipses istas interitum Turcis, idque futurum a quodam sub polo nostro etc. etc. Ibi gestabundus Princeps dixit: o utinam ego essem, per quem humiliaret Deus Turcam.“ Josephus TRAUSSCH (ed.), *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum sive Annales Hungarici...* Vol. I–II, Coronae 1847, zde díl I, s. 83.

a podmanit si velká území. Výše zmíněný Pieczkonius v duchu humanistické etymologizující manýry vede paralelu mezi Huny a Hunyadiovci (hunni – Hunniades) a takto je představuje sedmihradskému vévodovi jako příklady hodné následování. U Pieczkonia není těžké si povšimnout západoevropských stereotypů o ctnostech a odvaze uherských vojáků, o toposu ochranné bašty křesťanství. V očích uherské šlechty byla pak země potřísněná krví a pokrytá kostmi slavných turkobijských předků posvátnou zemí. Antonio Bonfini ve své kronice poznamenává, že když král Matyáš zemřel, šlechtici chtěli jeho tělo nechat přenést na jižní hranici země, aby tak odradili Turky od útoku.²⁸

Báthoryové kupodivu pravděpodobně nevěděli, že jsou s Hunyadiovci spřízněni. Vedle Velkého Varadína byl jejich druhým hlavním reprezentativním městským sídlem rovněž Karlovský Bělehrad, kde je v katedrále sv. Michala hrob tří představitelů Hunyadiovského rodu a na stěnách katedrály byly ve své době zavěšeny trofeje z vítězství nad Turky, vlajky a zbraně. Na sarkofág Jana Hunyadiho, který byl tehdy ještě na původním místě, v blízkosti hlavního oltáře (dnes je v postranní lodi napravo od hlavního vchodu), nechal jeho syn Matyáš Korvín vyřezat výjev z legendy sv. Ladislava.

Legenda a postava rytířského krále sv. Ladislava byla v Uhrách velmi oblíbená; jeho hrob ve Velkém Varadíně byl jedním z nejvýznamnějších poutních míst karpatské kotliny, na varadínském hradě stály sochy sv. Štěpána a jeho syna sv. Imricha v životní velikosti, které odlili bratři z Kluže. Roku 1660, kdy Turci město dobyli, byly obě sochy odvezeny do Istanbulu a tam roztaveny. Původní podobu soch si můžeme představit podle jezdecké sochy sv. Jiří umístěné na Pražském hradě, která pochází z téže dílny. Legenda o sv. Ladislavu je jedním z nejčastějších motivů užitých při výzdobě uherských kostelů a zní v krátkosti takto: Když zemi v 11. století napadli Kumáni a s uloupenou kořistí se vraceli zpět, král je pronásledoval a v bitvě přemohl. Z bitvy ovšem uprchnul jeden Kumán spolu s uloupenou maďarskou dívkou. Král jej pronásledoval a dopadnul jej, ale Kumán nevzal do ruky zbraň, proto začali zápasit holýma rukama. Dívka ve snaze pomoci králi přeťala Kumánovi mečem nebo sekerou achillovu šlachu; společně pak Kumána zabili (i zde je patrné, že obtížnější a horší práce zbyde vždy na ženu; Kumána musela stít sama dívka). Král je zobrazován vždy na bílém koni, v světlém brnění, zatímco Kumán je vyobrazen na hnědém koni a v tmavém oblečení, což dovoluje vyvodit domněnku, že je to zároveň příběh zobrazující věčný boj dobra se zlem, světa s temnotou, věřícího s pohanem – odpovídalo by tomu i to, že Kumána nelze přemoci zbraní, jen s pomocí nevinné panny. Pro uherskou šlechtu potýkající se na život a na smrt s Turkem symbolizoval Ladislav i Hunyadiovci takovýto boj. Slavný turkobijec, dávný panovník Uher Hunyadi byl pochován pod ochranou dvou svatých symbolizujících tento boj, sv. Ladislava a sv. Michala. Katedrála v Karlovském Bělehradě symbolizovala slavnou minulost, v ní se konaly ony obřady vzývá-

²⁸ Antonio BONFINI, *Magyar történelem tizedei (1427–1503)*. Přeložil Péter Kulcsár, Budapest 1995, s. 901.

ní duchů. Knížecí palác, někdejší biskupský palác, kde žil Zikmund Báthory, byl s katedrálou sv. Michala propojen, vévoda tedy mohl zajít do chrámu a k hrobům, kdykoliv se mu zachtělo. Dokladem obliby kultu sv. Ladislava je skutečnost, že když se roku 1598 Turci neúspěšně pokoušeli o dobytí Varadína, obecně se tvrdilo, že se protivníkovi zjevil sv. Ladislav a turecké a tatarské oddíly zpanikařily a uprchly. Příběh byl zapsán Szamosközyem, ale dá se vystopovat již ve 14. století; podle lidové tradice tehdejší doby v době tatarského vpádu do Sedmihradska zmizelo světcovo mrtvé tělo uložené ve Varadině a vrátilo se zpět teprve po třech dnech, celé zpcené, jak bojovalo po boku Sikulů bránících zemskou hranici.

Často reprodukováný obraz Zikmunda Báthoryho od Bartholomea Keppelera zachycuje události protiturecké výpravy v kontextu mnoha symbolických významů. Vévoda stojí v popředí, na srdci má zavěšen Kristův monogram IHS vložený do kruhu ve tvaru slunce, což odkazuje na list apoštola Pavla, v levém horním rohu vidíme knížecí erb s dračími zuby. Vévoda vyhlíží ven: za polospuštěným závěsem se rozproširá krajina s horizontem věčnosti, do níž se krátce zahledí v historickém momentu, kdy báthoryovský zub drtí Turky u Giurgiu. Na parkánu sedí orlice, symbolizující císařskou moc, respektive spojenectví, které s ní vévoda uzavřel. Ale odkazuje i na vévodovu výjimečnost: vzpomeňme na orla, který se nad vévodovým stanem objevil u Târgoviște. Okno se otevírá směrem do krajiny, přesněji k hradu, k samé historii, k nesmrtelnosti; nad hradem je nápis Sankt Georg. Odkazuje zároveň na místo úspěchu Zsigmonda Báthoryho, hrad Giurgiu, které značí v rumunštině (svatého) Jiřího, i na boj, který uherští panovníci svádějí s pohany a kacíři. Viděli jsme, jak jsou Báthoryho jména i erb spojovány s křížovým tažením, s alegorií ideálního rytíře, s postavou svatého Jiřího, a jak se jeho postava stala součástí národní mytologie. Valašská výprava dala ojedinělou příležitost k tomu, aby poslední představitel Báthoryů v 16. století znovu oživil mýtický boj svatého Jiřího i mýtického rodinného prapředka Vida. Vévoda se objevuje v brnění, tak jak se sluší na *athleta patriae*, který je zároveň *miles christianus*. Podle nápisu na rytině je na obraze znázorněn Zikmund Báthory. Pokud bychom ale chtěli vidět více, uvidíme celou posvátnou rodovou tradici, která byla v souladu s maďarskou historií, chápanou jako posvátnou.

Tento úspěch ovšem již nebyl následován dalším; císař neposlal peníze ani vojsko slíbené v spojenecké smlouvě, sešlo z manželství s arcivévodkyní habsburskou Marií Kristinou, a vévoda proto o dva roky později abdikoval. Poslední léta svého života strávil v Libochovicích; jeho sekretář Giorgio Tommasi ve své práci o dějinách Sedmihradska již vévodu nezobrazuje jako ideálního křesťanského rytíře, ale jako poustevníka, který odvrácen od světských lákadel čte Platóna, Senecu a Lipsia.²⁹ Zbožný a ctný rytíř odkládá na konci svého života meč a brnění a medituje nad pomíjivostí světské slávy.

z maďarštiny přeložila Marta Pató

²⁹ Giorgio TOMMASI, *Delle guerra et rivolgimenti...*, Venezia 1621, s. 161.

Překladatelská poznámka

Při převádění maďarských vlastních jmen se snažím sladit zvyklosti české historiografie s moderními zásadami pro překládání. U šlechticů a známých panovníků tedy podle již zažitých zvyklostí důsledně nahrazuji křestní jména maďarská českými ekvivalenty. Nečiním tak ale v případě křestních jmen citovaných renesančních autorů, kde jména ponechávám ve tvaru užívaném podle jednotlivých národních zvyklostí (Lazaro Soranzo, Krzysztof Warszewicky, István Szántó ap.). V souladu s českou historickou tradicí uvádím názvy sedmihradských měst v české variantě, pokud taková existuje, případně s dnešním oficiálním rumunským názvem (Karlovský Bělehrad – Alba Iulia ap.). Narodil od slovenské tradice uvádím sedmihradské město Koložvár (nyní Cluj-Napoca) jako Kluž.

Resumé:

Szentkultusz és dinasztikus propaganda a Báthoryak udvarában a 16. században

A Báthory család, mint újonnan hatalomra került dinasztia, legitimációjának középpontjába a szentkultuszt és a nemzetségalapító legendát állította. Az első Árpád-házi szent királyainkhoz (Szent István, Szent László), illetve a magyar szentnek tartott Szent Zsigmondhoz kapcsolódott, aki egyúttal afféle közös közép-európai szent is volt egyúttal. A másik legitimációs forrás a legendás sárkányölő nemzetségalapító hőshöz kötődött, amely mögött a Szent György kultusz rajzolódott ki, amely Szent László király kultuszával együtt a törökkel harcoló magyarok körében nagyon népszerű volt.

A tizenöt éves háború kirobbanásával mindkét legitimációs eszköz nagy hangsúlyt kapott Báthory Zsigmond a belföldet és a külföldet megcélzó háborús propagandájában. Ez a csúcspontját az 1595. évi havasalföldi hadjáratban érte el; az uralkodói propagandában ekkor már helyet kaptak a század végén megszoruló jóslatok és prófécíák a török birodalom bukásáról, amelynek egy keleten felbukkanó vitéz uralkodó fog véget vetni.